

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ТРЕТЯК Володимир Леонідович

УДК 070 (477:94) “1943/1945”

**ПРЕСА ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ У РОКИ ДРУГОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1943–1945 РР.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
Зайцева Зінаїда Іванівна,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
професор кафедри політичної історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Салата Оксана Олексіївна,
Інститут суспільства Київського університету
імені Бориса Грінченка,
заступник директора з науково-педагогічної та
соціально-гуманітарної роботи;

кандидат історичних наук
Пастушенко Тетяна Вікторівна,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник відділу
історії України періоду Другої світової війни.

Захист відбудеться «17» червня 2016 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «13» травня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Історія Другої світової війни вже тривалий час продовжує залишатися актуальним предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних істориків. Сталі історичні образи цих подій, здебільшого позначені стереотипами та ідеологічними нашаруваннями, були сформовані ще під час збройного конфлікту, і нині ними продовжує послуговуватися частина дослідників. Події Другої світової війни залишаються темою для маніпулювання суспільною свідомістю, що перешкоджає фаховому вивченню збройного конфлікту та є потенційним джерелом суспільної напруги.

Актуальним завданням сучасної української історичної науки є, зокрема, подолання монополії на інтерпретацію подій Другої світової війни тими національними історичними школами, представники яких, застосовуючи вибіркочну етнічність, створюють образ українців виключно як «зрадників» і «колаборантів», применшують участь і роль жителів сучасної території України в цій війні. Розв'язання цього завдання сприятиме формуванню національних військових традицій, консолідації українського суспільства навколо ідеї захисту України, збереженню пам'яті про тих, хто віддав своє життя за її свободу.

Актуальність вивчення радянської військової преси, зокрема й 1-го Українського фронту, реєстр періодики якого налічував сотні найменувань газет, що видавалися багатотисячним тиражем різними мовами, визначається багатьма чинниками. По-перше, радянські мілітарні часописи – це джерело, яке дає змогу вивчати методи і стиль радянської пропаганди під час війни.

По-друге, в сформованій системі досліджень військової періодики видання 1-го Українського фронту розглядалися лише в загальному шерегу радянської мілітарної преси. Поза увагою науковців залишалося те, що бійці фронту, більшість з яких були українцями, були задіяні у збройній боротьбі проти інших військових формувань, які також склалися з українців – дивізії СС «Галичина», Українська повстанська армія, Армія крайова. Його особовий склад виконував завдання із повернення західноукраїнських земель, брав участь у приєднанні Закарпаття. Усе це, порівняно з працівниками інших радянських мілітарних видань, вимагало від газетярів 1-го Українського фронту пошуку особливих пропагандистських методів та засобів, що сприяли реалізації військовиками геополітичних планів керівництва СРСР.

По-третє, недостатньо дослідженими залишаються умови функціонування часописів 1-го Українського фронту в роки Другої світової війни, питання їхнього правового статусу, кадрового, матеріального і технічного забезпечення в складних умовах бойових дій. На тлі сучасних подій в Україні, інтерес становить власне військова журналістика, яка впливала на політичний світогляд та морально-психологічний стан бійців.

По-четверте, ґрунтовне дослідження значення і впливу воєнних подій на функціонування та дискурс військової преси є важливим елементом комплексного бачення подій, оскільки дає змогу розглядати інформаційно-комунікативну функцію як самостійну складову Другої світової війни.

Зв'язок роботи з науковими темами, програмами, планами. Дисертація виконана в рамках науково-дослідної теми «Історичний досвід соціально-політичної модернізації країн Центрально-Східної Європи» (державний реєстраційний номер 0112U000930), яка включена до тематичного плану відділу історії нових незалежних держав Інституту всесвітньої історії НАН України. Тема дисертації затверджена Вченою радою ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», протокол № 6 від 28 серпня 2013 р. Уточнена 2 липня 2015 р., протокол № 4.

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному історично-документальному аналізі створення, становлення та функціонування пресових видань 1-го Українського фронту – окремого військово-стратегічного формування періоду Другої світової війни, яке вело бойові дії на території України.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки дослідницьких завдань:

- *охарактеризувати* історіографію, джерельну базу та методологічні основи дослідження;

- *з'ясувати* причини та обставини формування 1-го Українського фронту як чинників, що визначали особливості роботи часописів цього військово-стратегічного формування;

- *розкрити* процес становлення та особливості функціонування системи військової періодики 1-го Українського фронту;

- *проаналізувати* ступінь повноти та особливості відображення на шпальтах 1-го Українського фронту характерних подій наступальних операцій Червоної армії на теренах України;

- *простежити* трактування українського питання в тематиці публікацій преси 1-го Українського фронту;

- *проаналізувати* зміни пріоритетів та змістове наповнення фронтової періодики під час воєнних операцій на теренах Європи;

- *розкрити* особливості висвітлення періодичними виданнями бойових дій 1-го Українського фронту на територіях Польщі, Чехословаччини та Німеччини;

- *узагальнити* результати в контексті історичних знань про Другу світову війну та розробити практичні рекомендації щодо можливостей використання досвіду роботи радянської мілітарної періодики.

Об'єктом дослідження є сукупність радянських пресових видань на фронтах Другої світової війни.

Предметом дослідження є процес створення та функціонування військової преси 1-го Українського фронту як складової інформаційно-комунікативної системи цього військово-стратегічного формування.

Хронологічні межі зумовлені періодом існування 1-го Українського фронту. *Нижня* хронологічна межа визначена наказом Ставки Верховного Головнокомандування від 16 жовтня 1943 р. про перейменування Воронежського фронту на 1-й Український, *верхня* хронологічна межа – 10 липня 1945 р., коли фронт було розформовано, а його війська увійшли до складу Центральної групи військ Збройних сил СРСР.

Географічні межі охоплюють Правобережну та Західну Україну, а також території Польщі, Чехії, Словаччини й Німеччини, пов'язані з бойовим шляхом військ 1-го Українського фронту.

Методологічною основою є принципи історизму, об'єктивності та багатофакторності. У роботі застосовувалися конкретно-історичний, системний та комплексний підходи. Використано історичні (історично-генетичний, історично-типологічний, історично-системний, історично-порівняльний), джерелознавчі (конкретно-історичний, комплексності, всебічності, цілісності), історіографічні (історіографічного аналізу, історично-ситуаційний) та міждисциплінарні (контент-аналіз, біографічний) методи. Поєднання зазначених принципів, підходів та методів дозволило реалізувати поставлену мету та завдання дисертаційного дослідження.

Наукова новизна полягає в постановці та розробці актуальної проблеми, яка не була предметом окремого комплексного наукового дослідження. На основі використання широкого кола джерел, насамперед пресових видань 1-го Українського фронту, а також архівних документів у дисертації здійснено аналіз функціонування та тематичного наповнення часописів, а також напряму пропаганди залежно від бойових дій та країн, територією яких просувалися війська фронту.

У дисертації *вперше*:

- введено до наукового обігу нові джерела, важливі для вивчення проблеми функціонування радянської військової періодики в роки Другої світової війни;
- зведено воедино основні причини та особливості формування 1-го Українського фронту;
- здійснено комплексний аналіз процесу створення та функціонування видань 1-го Українського фронту;
- реконструйовано біографії військових кореспондентів (журналістів, фотографів, художників), про яких раніше не було історичних досліджень;
- зроблено порівняльний аналіз пропаганди на шпальтах радянських військових часописів та періодичних видань Української повстанської армії й дивізії СС «Галичина»;
- здійснено аналіз фактологічного наповнення радянських мілітарних видань.

Поглиблено:

- джерельну базу із зазначеної проблеми;
- відомості про кадровий склад редакцій часописів 1-го Українського фронту, факти біографії фронтових кореспондентів – знаних українських літераторів, митців, фотохудожників;
- положення щодо основної тематики газет і характеристики особливостей висвітлення ходу бойових дій, соціально-економічного, культурного життя та міжнародної ситуації на шпальтах військових видань;
- статистичні дані щодо кількості особового складу та втрат військ фронту під час проведення воєнних кампаній на території України та Східної і Центральної Європи.

Набули подальшого розвитку:

- аргументи на користь необхідності вивчення особливостей функціонування радянської пропаганди у діяльності мілітарних видань з метою активної протидії цій пропаганді в публікаціях сучасної української військової журналістики;

- концептуальні засади щодо всебічного студіювання історії Другої світової війни з метою створення такої інформаційної моделі, яка б ґрунтувалася на націотворчій ідеї, та протистояла монополізації на трактування дискурсу Другої світової війни іншими національними історичними школами.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що основні положення, висновки і матеріали дослідження можуть бути використані під час викладання історії України, історії Другої світової війни, історії журналістики, при підготовці узагальнювальних праць, підручників і навчально-методичних посібників з історії України періоду Другої світової війни. Також матеріали дисертації можуть збагатити виставкові проекти та зміст екскурсійної роботи, розширити освітньо-комунікативну діяльність. Зокрема, на основі дисертаційної роботи в Національному музеї історії України у Другій світовій війні була запроваджена серія науково-інформаційних довідок й проведено низку факультативних заходів для школярів старшого шкільного віку та студентів профільних вишів під загальною назвою «Україна. Історико-документальний репортаж». На цих заходах на основі матеріалів радянської військової та цивільної преси, окупаційних часописів та документів і спогадів очевидців, було відтворено щоденну хронологію подій німецько-радянського протистояння на теренах України, відображено політичне, економічне та культурне життя мешканців України, а також внесок українців у перемогу над нацизмом і фашизмом.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднені на шести міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: Міжнародна конференція «Актуальні проблеми всесвітньої історії: конфлікти як складова розвитку міжнародних відносин» (Київ, 2013), Міжнародна науково-практична конференція «Перемога – одна на всіх» (Вітебськ, Республіка Білорусь, 2014), Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія України. Регіони Галичина і Закарпаття» (Ужгород, 2014), Третя всеукраїнська науково-практична конференція «Історико-філософські дослідження молодих учених» (Суми, 2014), П'ята міжнародна науково-практична конференція «Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи» (Миколаїв, 2015), міжнародна наукова конференція «Шості Гуржіївські читання», присвячені 100-річчю з дня народження Івана Олександровича Гуржія (Черкаси, 2015).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 12 наукових публікаціях, з них 6 – у наукових фахових виданнях України, з яких 2 – у міжнародних виданнях.

Структура дисертаційної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів (дев'яти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (733 позиції, 75 с.), 22 додатків (22 с.). Загальний обсяг дисертації – 279 с., де основного тексту – 182 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання роботи, розкрито використання методологію, окреслено хронологічні й територіальні межі дослідження, з'ясовано наукову новизну, практичне значення, визначено форми апробації одержаних результатів та структуру роботи.

Перший розділ *«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»* присвячено аналізу стану наукової розробки теми, характеристиці джерельної бази та визначенню методологічних засад дисертаційного дослідження.

У підрозділі 1.1. *«Стан наукової розробки теми»* за хронологічним і проблемним принципами здійснено аналіз історіографічного доробку попередніх дослідників із зазначеної теми.

Залежно від часу створення, суспільно-політичних умов та домінуючих наукових принципів історіографію з цього питання можна поділити на два етапи розвитку. Перший охоплює проміжок від трансформації військової преси в умовах війни й до 1991 р., тобто представляє радянську історіографію. Цей етап характеризується кількома періодами: воєнний, коли відбулося формування радянського державного ідеологічного апарату та створення міфологеми «Великої Вітчизняної війни». Повоєнний період до 70-х років ХХ ст. позначився появою багатьох вузькоспеціалізованих та фундаментальних праць з історії воєнної періодичної преси. Наступний період – від 70-х до початку 90-х рр. – характеризувався дослідженням періодики як історичного джерела. Другий етап розпочався від дня проголошення незалежності України і триває донині в умовах появи нових міждисциплінарних методологічних підходів. Він позначений звільненням від ідеологічних навантажень, руйнуванням міфів та стереотипів про «Велику Вітчизняну війну», фокусуванням на українській проблематиці.

Окремим об'єктом студіювання військова преса стає безпосередньо в ході війни, коли з друку вийшли збірки нарисів, що носили переважно методично-рекомендаційний характер й були швидше внутрішніми інструкціями для написання статей і роботи преси, ніж, власне, науковими дослідженнями¹. Цей час позначився також і першими спробами узагальнити досвід роботи радянських мілітарних видань². Основною властивістю цих публікацій було те, що вони охоплювали вузькі хронологічні рамки, були присвячені окремим питанням організації газетної справи, їх зміст мав переважно пропагандистський характер.

По війні праці, де б узагальнювався досвід роботи радянської військової преси, запропонували автори: С. Жуков, М. Кореневський, А. Кочуров, О. Мішуріс,

¹ *Боевые традиции нашей печати: в помощь редактору краснофлотской газеты* / [сост. А. Мишурис]. – М.-Л.: Военно-морское издательство НКВМФ Союза ССР, 1945. – 64 с.; *Пузин А.О. некоторых задачах в печати в дни Отечественной войны* / А.О. Пузин. – М.: ОГИЗ Государственное издательство политической литературы, 1942. – 20 с.

² *Газета в бою* / [ред. В. Троянker]. – М.: Госполитиздат, 1942. – 132 с.; *Тюленев И.В. Боевая красноармейская печать* / И.В. Тюленев. – Тбилиси: Заря Востока, 1942. – 14 с.; *Фрид Л.С. Очерки по истории развития политико-просветительной работы в РСФСР (1917–1929 гг.)* / Л.С. Фрид. – Л., 1941. – 184 с.

М. Попов³. В їхніх дослідженнях мілітарних видань – невід’ємного складника системи всесоюзної періодики – підкреслена керівна роль компартії в її організації. Часописи 1-го Українського фронту в них не виступали об’єктом окремого дослідження, а згадувалися як окремі приклади в системі радянської військової періодики в цілому.

Радянська історіографія окремо не виділяла українську пресу періоду війни, однак у працях В. Мазила, В. Полковенка, М. Цуманенка, Й. Цьоха простежуються деякі спроби дати характеристику діяльності засобів масової інформації на теренах УРСР, визначити місце газет в ідейно-політичній роботі⁴. Як окремий предмет для досліджень учені виділяли лише українську підпільно-партизанську періодику⁵.

Із розпадом СРСР вивчення військових пресових видань знайшло своє продовження у дослідженнях механізмів пропаганди в часи війни. Застосовуючи нові методи роботи з текстовим матеріалом: герменевтичної реконструкції, наративного, дискурс-аналізу – вчені розглянули радянську мілітарну періодику в якості одного з головних джерел у створенні нового погляду на механізми радянської пропаганди в роки Другої світової війни. На пострадянському просторі авторитетними науковцями в цій царині стали Р. Овсепян, М. Рум’янцев, Ф. Синіцин. Серед європейських дослідників можна виділити Д. Байрау⁶.

³ Жуков С.И. Фронтная печать в годы Великой Отечественной войны / С.И. Жуков. – М.: изд-во МГУ, 1968. – 388 с.; Корневский М.С. Советская военная публицистика: основные этапы становления и развития / М.С. Корневский. – М.: изд-во МГУ, 1986. – 548 с.; Кочкуров А.М. Армейская газета в наступлении / А.М. Кочкуров. – М.: Военное издательство Министерства Вооруженных сил Союза ССР, 1949. – 200 с.; Мишурис А.Л. Советская публицистика в годы Великой Отечественной войны / А.Л. Мишурис. – М.: Просвещение, 1980. – 642 с.; Попов Н. Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 / Н. Попов, Н. Горохов. – М.: Воениздат, 1981. – 386 с.

⁴ Мазило В.М. Роль преси України в мобілізації сил на відсіч фашистським агресорам у початковий період Великої Вітчизняної війни / В.М. Мазило // Український історичний журнал. – 1971. – № 3. – С. 32–36; Полковенко В.В. Українська радянська журналістика у Великій Вітчизняній війні / В.В. Полковенко. – К.: Вища школа, 1975. – 168 с.; Цуманенко М.В. Идейно-политическая работа в заключительный период Великой Отечественной войны (на материалах 1–4 Украинского фронтов) / М.В. Цуманенко. – Харьков: изд-во при Харьковском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1985. – 378 с.; Цьох Й.Т. Преса Української РСР періоду Великої Вітчизняної війни / Й.Т. Цьох. – Львів: ЛДУ, 1984. – 53 с.

⁵ Гутянська О.В. Через лінію фронту. Газета «За Радянську Україну» у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників / О.В. Гутянська. – К.: Вища школа, 1980. – 152 с.; Дем’янчук І.Л. Партизанська преса України (1941–1944 рр.) / І.Л. Дем’янчук. – К.: вид-во Київського ун-ту, 1956. – 108 с.

⁶ Байрау Д. Пропаганда как механизм агитации / Д. Байрау // Отечественная история. – М.: Наука, 2008. – Январь–февраль – № 1. – С. 91–99; Овсепян Р.П. История новейшей отечественной журналистики (февраль 1917–90-е гг.): Учебное пособие / [под ред. Я.П. Засурского]. – М.: изд-во МГУ, 1999. – 416 с.; Румянцев Н.И. Журналистика в военной шинели / Н.И. Румянцев // Военно-исторический журнал. – 2011. – № 6. – С. 25–26; Синицын Ф.Л. «Японские стервятники... вырываются внезапно из-за сопки... дают короткую очередь и удирают» / Ф.Л. Синицын // Военно-исторический журнал. – 2013. – № 3. – С. 30–35.

На вітчизняній ниві вагомий внесок у студіювання радянської військової періодики в Україні зробили А. Мінгазутдінов та С. Сегеда⁷. Перший проаналізував значення військової преси у пропаганді серед воїнів бойових традицій в ході вигнання нацистів з території України. Другий у монографії «Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI століття)» дослідив особливості функціонування радянських мілітарних часописів.

О. Салата у низці наукових праць радянської та нацистської пропаганди на основі порівняльного методу ґрунтовно дослідила проблему інформаційного простору, що сформувався в Україні, СРСР та Німеччині напередодні та в роки німецько-радянського війни, його значення й зокрема роль преси у воєнних процесах, засоби та механізми ведення «інформаційної війни» між СРСР та Райхом⁸.

В умовах незалежності України інтерес вітчизняних істориків перемістився до періодичних видань українського національно-визвольного руху, а також німецької, румунської окупаційних адміністрацій, які раніше були недоступні для вивчення.

Під час роботи над дисертацією до уваги також бралися праці українських дослідників Другої світової війни, зокрема присвячених аналізу військових втрат України (О. Лисенко, В. Король, Т. Вронська), проблемам остарбайтерів та військовополонених (Т. Пастушенко, О. Потильчак), українському національно-визвольному руху (І. Муковський, І. Патриляк, І. Дробот, О. Сушко, П. Чернега, М. Виговський та інші).

Проведений історіографічний аналіз показав, що періодика 1-го Українського фронту, незважаючи на неодноразове звернення до неї як радянських так і сучасних вітчизняних науковців, жодного разу не виступала окремим об'єктом дослідження.

Підрозділ 1.2. «Джерельна база дослідження» присвячено аналізу різних за походженням, характером, формою, змістом та інформаційними можливостями архівних, пресових та опублікованих джерел.

Масив джерел архівного зберігання, використаних для написання дисертації, становить дві групи: документи державних органів влади, партійних і громадських організацій, військових формувань та документи особистого походження.

Важливими джерелами дисертаційного дослідження стали архівні матеріали, які стосуються питань функціонування військової преси. Це документи, більшість

⁷ Мінгазутдінов А.Ф. Значення фронтової преси у пропаганді серед воїнів бойових традицій в ході визволення України від німецько-фашистських загарбників / А.Ф. Мінгазутдінов // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей / [НАН України. Ін-т історії України]. – К., 2004. – Вип. 8. Част. 2. – С. 153–158.; Сегеда С.П. Радянська військова преса на території України в роки Другої світової війни / С.П. Сегеда // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / [Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Київ), ВГО Українська академія наук (Київ)]. – К., 2011. – Вип. 44 (2). – С. 156–162.

⁸ Салата О.О. Вплив інформаційної політики держав на соціальні конфлікти (на прикладі Другої світової війни) / О.О. Салата // Література та культура Полісся: Збірник наукових праць / [Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя]. – Ніжин, 2011. – Вип. 66: Соціальні аспекти історико-культурного розвитку Полісся й України. – С. 237–251; Салата О.О. Окупаційна преса Запорізької області в контексті інформаційної політики нацистської Німеччини на окупованій території України в 1941–1943 рр. / О.О. Салата // Науковий збірник Запорізького національного університету, 2011. – С. 274–279.

яких уперше вводиться до наукового обігу, зосереджені в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), Національному музеї історії України у Другій світовій війні (НМІУДСВ), Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ).

У ЦДАГО України сконцентровані офіційні розпорядчі документи державних та партійних органів і громадських об'єднань УРСР, зокрема й щодо організації періодичного друку в республіці. Цілий ряд документів архіву також віддзеркалює подану в пресі 1-го Українського фронту інформацію стосовно організації керівництвом УРСР різних культурних та урочистих заходів військового, цивільного та загальнодержавного значення (Ф. 1.).

Офіційні звітні документи державних та партійних органів УРСР, донесення військових рад частин і з'єднань 1-го Українського фронту про комплектацію та кількість особового складу, бойові звітяги і невдачі, кримінальні прояви військовослужбовців тощо, знаходяться у фондах ЦДАГО України (Ф. 1.) та ЦАМО РФ, Ф. 236 якого частково доступний в електронному вигляді.

Виявлені у ЦДАВО України (Ф. 4620.) та ГДА СБУ (Ф. 2.) судово-слідчі документи, донесення щодо настроїв населення, вироки трибуналів над представниками націоналістичного підпілля, використано для порівняння інформації, яка розміщувалася на шпальтах періодики 1-го Українського фронту стосовно національно-визвольних рухів на теренах України і Польщі.

Фонди НМІУДСВ за рахунок епістоляріїв, зокрема низки листів, щоденникових записів, спогадів таких учасників війни, як командувач військами 1-го Українського фронту М. Ватутін, командир Чехословацького корпусу Л. Свобода, військові кореспонденти Л. Дмитерко та В. Тьомін, дали змогу розширити уявлення про події на фронті та умови роботи військових кореспондентів⁹.

Першочергове місце у дослідженні зазначеної проблеми посідають газети як один з найпоширеніших видів періодичних видань. Результатом наукових пошуків стало опрацювання та використання в роботі повних та часткових комплектів (близько 400 примірників) таких часописів 1-го Українського фронту, як-от: «За честь Батьківщини» (часопис 1-го Українського фронту), «Знамя Родины» (газета 18-ї армії), «На врага» (часопис 31-ї армії), «За победу» (газета 40-ї армії). Вони були виявлені в газетних фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Науково-довідковій бібліотеці Центрального державного історичного архіву в м. Києві, Національного музею історії України у Другій світовій війні.

При опрацюванні сукупності пресових джерел враховувалося, що інформація у радянській періодиці, а надто в мілітарних виданнях періоду війни, має ідеологічне

⁹ Лист Л.Д. Дмитерка до рідних. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Книга надходження (далі КН)-47946. – Документ (далі Д)-10696; Лист М.Ф. Ватутіна Л. Свободі від 24 серпня 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-743. – Д-112; Робочій записник В.А. Тьоміна. // Фонди НМІУДСВ. – КН-237243. – Д-47766; Спогад-подяка Міністра національної оборони Чехословацької Республіки Л. Свободи про виступи ансамблю в частинах 1-го Чехословацького армійського корпусу на Прикарпатті в 1944 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-206363/4. – Д-33035/4.

навантаження. Тому робота з ними доповнювалася співставленням фактів, викладених у газетних публікаціях, не лише з документами і матеріалами архівного зберігання, а й з інформацією, що міститься в опублікованих сучасних збірках документів, зокрема «Київ: війна, влада, суспільство. 1939–1945 рр. (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації)», «Русский архив: Великая Отечественная» тощо.

Джерельна база дисертаційного дослідження, основу якої становлять оригінальні архівні документи, періодичні видання та опубліковані джерела, є достатньою для створення комплексного наукового дослідження та дає можливість всебічного висвітлення особливостей функціонування періодики 1-го Українського фронту.

У підрозділі 1.3. «*Методологічні засади дослідження*» викладено основні методи і принципи дисертаційної роботи.

Першорядне значення для дослідження мало дотримання принципу історизму, завдяки якому вдалося висвітлити воєнну кампанію військ 1-го Українського фронту з історичної перспективи та контексту, які раніше вітчизняна історіографія залишала поза увагою.

Теоретико-методологічними засадами дослідження військових часописів 1-го Українського фронту стали системний, комплексний та конкретно-історичний підходи, що дозволили відобразити цілісність і деякою мірою тотальність зв'язку ідеологічних чинників з кадровим складом редакцій, а також дослідити у динаміці зміни змісту публікацій в залежності від просування військ територіями України та Європи.

При опрацюванні означеної проблематики застосовувалися наукові методи історичного пізнання. Історично-генетичний метод дав змогу виділити найбільш важливі періоди, напрями і форми роботи військових часописів періодичного друку 1-го Українського фронту в хронологічній послідовності на всіх етапах існування цього військово-стратегічного формування. Історично-типологічний метод дозволив виокремити характерні ознаки, притаманні різним етапам історії фронтової періодики, став у пригоді під час аналізу цих періодів. Історично-системний метод допоміг відобразити цілісну картину функціонування радянських мілітарних часописів часів Другої світової війни. Історично-порівняльний метод був залучений для компарування радянської друкованої пропаганди на різних етапах Другої світової війни.

Складність такого феномену, як періодичний друк, зумовила використання міждисциплінарних методів дослідження. Зокрема, контент-аналіз текстів дозволив сформулювати контекстуальні висновки стосовно повноти інформації, тенденційності історичних фактів і подій німецько-радянської війни, які містили шпальти часописів 1-го Українського фронту. Для персоніфікації журналістики часів Другої світової війни був використаний біографічний метод, який дозволив розширити уявлення про життєвий і бойовий шлях військових кореспондентів – відомих українських літераторів, митців, фотохудожників та інших.

Особливе значення було надано спростуванню стереотипного сприйняття щодо достовірності та ступеня повноти публікацій військової періодики, що, у свою чергу, потребувало залучення джерелознавчих методів. Насамперед, був

використаний конкретно-історичний метод, який вимагав враховувати причини та умови появи і припинення періодичного видання, джерела інформації для публікації, редакторську політику, цензурний чинник, зокрема й чинник внутрішньої цензури автора. Також з метою уникнення однобокості в оцінці та суб'єктивізму застосовувалися методи всебічності та цілісності.

Загалом в історіографічному доробку конкретні питання, присвячені функціонуванню періодики 1-го Українського фронту, залишаються поза увагою вчених. Водночас наявна джерельна база та залучення відповідних методологічних засад сприяло комплексному та всебічному науковому дослідженню зазначеної теми.

Другий розділ *«Військові часописи 1-го Українського фронту в умовах боїв на теренах України (1943–1944 рр.)»* розкриває особливості формування 1-го Українського фронту, функціонування його військових видань, висвітлення бойових дій на території України.

У підрозділі 2.1. *«Причини та передумови формування 1-го Українського фронту»* досліджено обставини створення 1-го Українського фронту, сформованого 20 жовтня 1943 р. згідно з наказом Ставки Верховного Головнокомандування від 16 жовтня 1943 р. шляхом перейменування Воронежського фронту. Час створення одного з найбільших у роки війни військово-стратегічного формування припав на апогей боротьби за Україну, коли Червона армія форсувала Дніпро й розпочала одну з найбільших битв Другої світової війни – Дніпровсько-Карпатську стратегічну наступальну операцію.

Принцип називання фронтів з «прив'язкою» до географічних назв відображав стратегічний задум командування щодо подальших воєнних кампаній та перебігу подій на німецько-радянському театрі бойових дій. Надалі на теренах Європи перейменування військово-стратегічних формувань уже не відбувалися.

Головним джерелом людського ресурсу в цей час стають так звані «польові військкомати» – створені при фронтах та арміях призовні пункти, які набирали до лав радянських збройних сил людей зі щойно визволених від ворога територій. Усе це призвело до того, що по чотирьох Українських фронтах переважну більшість становили українці.

Військова преса часто була першою радянською агіткою, що потрапляла на очі населенню, яке два-три роки жило без контролю радянської тоталітарної держави. Тож у зв'язку з мобілізацією великого контингенту з теренів України до редакцій видань фронту масово залучали українських літераторів. Як вдалося встановити, загалом серед українських письменників, які працювали військовими кореспондентами 42 фронтів, майже 15,3 % перебувало у складі кореспонденційного корпусу саме 1-го Українського фронту. У чотирьох Українських фронтах ця частка складала 49,7 %. Водночас не було закономірністю те, що україномовний письменник обов'язково залишався працювати на батьківщині.

У підрозділі 2.2. *«Військові часописи 1-го Українського фронту: нормативна база, класифікація, кадровий склад редакцій»* розглянуто особливості функціонування періодичних видань фронту.

Система періодики 1-го Українського фронту формувалася у межах загальнорадянської структури мілітарного друку. Здебільшого часописи

обслуговували частини та з'єднання впродовж усього періоду війни, тож основними друкованими органами 1-го Українського фронту стали видання Воронежського фронту. Головним часописом виступала газета «За честь Батьківщини» (головний редактор С.І. Жуков). Окрім фронтового, передбачалося обов'язкове видання армійських та дивізійних часописів, які доповнювалися полковими, батальйонними, ротними газетами, бойовими листками тощо.

Враховуючи національний склад фронту, часопис «За честь Батьківщини» виходив російською та українською мовами (головний редактор Т.Р. Одудько). З другої половини 1943 р. тираж україномовних примірників переважав російськомовні. Окрім того, з огляду на те, що у лавах фронту було багато представників узбецької, казахської, башкирської та татарської національностей, для них двічі на тиждень газета виходила рідними мовами з акцентуванням на інформацію, що мала національний колорит.

Із 1943 р. у фронтовій та армійських газетах почали працювати знані українські митці, як-от: А. Малишко, М. Стельмах, В. Сосюра, С. Голованівський, Л. Дмитерко, Д. Луценко, Ю. Баланівський, що підвищило літературний та естетичний рівень цих часописів.

У підрозділі 2.3. «Воєнні операції 1-го Українського фронту на теренах України у дискурсі фронтової преси» висвітлено змістове наповнення часописів 1-го Українського фронту під час вигнання нацистських загарбників з української землі.

Перебіг кампанії, у ході якої війська фронту провели 7 наступальних та 1 оборонну фронтові й армійські операції, відображався на шпальтах часописів у формі щоденних зведень Радінформбюро та поодиноких повідомлень про звитяги військ фронту, які ґрунтувалися на вибірковості інформації.

З'ясовано, що повністю замовчувалися невдачі Червоної армії, зокрема повторне захоплення (подекуди навіть по чотири рази) Вермахтом українських населених пунктів в ході Житомирсько-Бердичівської, Корсунь-Шевченківської та Карпатсько-Ужгородської операцій, а також загальні людські втрати, які несли війська 1-го Українського фронту під час бойових дій на теренах України. Широко висвітлюючи злочини нацизму, здійснені на окупованих територіях, радянська мілітарна періодика на своїх шпальтах усіляко намагалася уникати теми злочинності у лавах Червоної армії, яка, враховуючи велику кількість різних за характером, національністю, культурою людей, мала досить великі масштаби.

Враховуючи те, що на теренах України війська фронту додатково виконували специфічні завдання, зокрема щодо боротьби з українцями у лавах ОУН–УПА та дивізії СС «Галичина», на сторінках часописів фронту, починаючи з 1944 р., стартувала масштабна інформаційна кампанія зі створення образу представників українського національно-визвольного руху як «гітлерівських посіпак – зрадників українського народу».

Особлива увага була звернута на те, що під час боїв за Україну в пропагандистських цілях газетарі 1-го Українського фронту залучали матеріали, які присвячувалися знаковим для українців постатям, таким як Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко. Також широко використовувалися факти, адаптовані до радянського бачення історичної дійсності. На шпальтах часописів часто

розміщувалися різноманітні нариси історичного змісту про спільну боротьбу українського та російського народів проти спільних ворогів у середньовіччі (тевтонів, прусаків) та у Першій світовій війні, постійно звучала тема «возз'єднання» України з Росією за часів Б. Хмельницького. Проте всі вищезазначені заходи радянської пропаганди мали на меті показати історичність повернення українських земель під контроль Росії, тобто до СРСР.

У підсумку можна констатувати, що перебіг військової кампанії на теренах України зумовив особливості у формуванні 1-го Українського фронту, роботі й змістовому наповненні часописів цього військово-стратегічного формування. Вони полягали у замовчуванні невдач військ фронту, потужній антинаціоналістичній кампанії, а також використанні у своїх пропагандистських моделях дещо деформованої радянським змістом української історичної, культурної та літературної спадщини.

Третій розділ *«Функціонування комплексу періодики 1-го Українського фронту в умовах воєнних кампаній в Європі (1944–1945)»* присвячено особливостям віддзеркалення кампанії з вигнання нацистів з терен Польщі, Чехії, Словаччини та Німеччини.

У підрозділі 3.1. *«Зміна пріоритетів у змістовому наповненні преси»* розглянуто механізми та методи радянської пропаганди з перетворення Червоної армії на інструмент для втілення керівництвом СРСР своїх геополітичних планів.

З'ясовано, що після виходу 26 березня 1944 р. радянських військ на державний кордон з СРСР радянська пропаганда змінила акценти своїх публікацій з метою створити новий образ «Червоної армії – визволительки Європи». Тож на шпальтах газет було значно збільшено частку матеріалів, покликаних сприяти військово-патріотичному вихованню.

Встановлено, що у цей час також важливим було доведення до червоноармійців меседжів від керівництва країни. Тому видання 1-го українського фронту вели постійну рубрику «На допомогу агітатору і пропагандисту».

Виявлено, що у ході бойових дій на території Європи для радянських військовослужбовців були започатковані нові рубрики «По рідній стороні», «Новини з Батьківщини» тощо.

У підрозділі 3.2. *«Кампанія по вигнанню нацистів з території Польщі на сторінках газет 1-го Українського фронту»* висвітлено пропагандистське забезпечення ведення кампанії військами 1-го Українського фронту на території Польщі.

Упродовж 1939–1943 рр. вектор стосунків між СРСР та Польщею кардинально мінявся декілька разів. У це час військова преса стала орієнтиром тих завдань, які мала вирішувати Червона армія в Польщі. З цією ж метою для польських військовослужбовців у складі 1-го Українського фронту видавався ряд мілітарних часописів рідною мовою, зокрема газети «*Żołnierze Wolności*», «*Głos żołnierza*», «*Do bóju*», «*Na Zachod*». Спеціально для польського населення, яке, пам'ятаючи 1939 р., з острахом сприймало прихід на свою землю радянських військ, Політуправління фронту започаткувало випуск газети «*Nowe życie*».

Кампанія по вигнанню нацистів з теренів Польщі супроводжувалася дискредитацією серед громадськості польського емігрантського уряду, його

збройного формування Армії крайової, а також загонів УПА, що діяли на Закарпатті. У цей час на сторінках видань 1-го Українського фронту постійними стали кореспонденції, які викривали «злочинну й антинародну суть лондонців» а також пропагували створені за сприяння польських комуністів у Москві «справжніх представників польського народу» Крайову раду народів, Польський комітет національного визволення та Армію народів.

У підрозділі 3.3. *«Особливості висвітлення бойових дій на території Чехословаччини та Німеччини у фронтовій періодиці»* досліджено механізми та засоби радянської пропаганди по забезпеченню вирішення геополітичних прагнень керівництва СРСР на теренах цих держав.

З'ясовано, що ще з початком Другої світової війни радянська пропаганда повністю проігнорувала факт, що Чехія як протекторат Богемія і Моравія увійшла до складу Райху, а Словаччина отримала незалежність і виступила на боці гітлерівської Німеччини як офіційний союзник. Преса фронту вслід за радянськими засобами масової інформації всіляко декларувала дружні стосунки радянського керівництва з чехословацьким урядом у Лондоні, з яким не було ніяких територіальних суперечок, повідомляла про візити очільників двох країн, подавала їхню переписку.

Відносно багато інформації на сторінках часописів було приділено й сформованій в СРСР та переданій до складу 1-го Українського фронту Чехословацькій бригаді, головним друкованим органом якої стала газета «Nase vojsko v SSSR», що видавалася, зокрема, й українською мовою (із другої половини 1944 р. її редактором був І. Волощук).

Після виходу 8 квітня 1944 р. військ 1-го Українського фронту на державний кордон СРСР з Чехословаччиною й під час відновлення активних бойових дій на цьому напрямі у вересні того ж року велика кількість газетного простору відводилася кореспонденціям на кшталт «Як воювати в горах», «Вчіться майстерно наступати в горах! Гори, ліси й ріки для хоробрих воїнів – не перешкода!» тощо.

Під час кампанії з приєднання до УРСР Закарпаття головним постулатом, який лунав зі шпальт військової періодици, були ідеї братерства слов'янських народів, ідентичність до української радянської спільноти чехів та русинів, які компактно проживали на території Волині й Закарпаття, наголошення на одвічному бажанні українців об'єднатися в єдиній державі.

Виявлено, що під час бойових дій на території Німеччини з метою пришвидшення розгрому Райху на сторінках часописів було значно збільшено частку матеріалів, покликаних сприяти процесу демонізації та дегуманізації німецького населення. Зокрема, у цей час багато номерів фронтового часопису «За честь Батьківщини» виходило зі шпінгль-вікном, у якому містився заклик на кшталт «Вперед, доб'ємо фашистського звіра в його барлозі!». Також особливістю висвітлення бойових дій військ 1-го Українського фронту на сторінках часописів стала невизначеність приналежності пруських міст чи то до Польщі, чи до Німеччини.

Отже, після перетину державного кордону СРСР, враховуючи, що радянські війська на цій стадії вже не виконували завдання «з захисту Батьківщини», військова преса фактично обслуговувала гібридну війну, коли під виглядом визволення від

нацизму йшла радянська окупація Польщі і Чехословаччини, шляхом створення маріонеткових урядів. У цей час акценти у змістовому наповненні радянських мілітарних часописів змістилися у бік політичної інформації, з огляду на відносини між СРСР та країнами, на теренах яких велися бойові дії та геополітичні плани радянського керівництва.

У **Висновках** викладені основні результати дослідження, які виносяться на захист:

– Проведений історіографічний аналіз теми «Преса Першого Українського фронту у роки Другої світової війни (1943–1945 рр.)» дає підстави стверджувати, що у радянський період детально досліджувалася структура та організація функціонування військової періодики, аналіз змістовного наповнення часописів проводився в рамках комуністичної ідеології. За незалежності України, коли відбуваються процеси звільнення від радянських ідеологічних постулатів, руйнації стереотипів, відкритості доступу до архівних джерел, інтерес вітчизняних істориків до радянської військової періодики відчутно зменшився на тлі появи доступу до раніше засекреченого джерельного пласту, який складають часописи українського національно-визвольного руху та окупаційні періодичні видання. Преса 1-го Українського фронту, яка є важливим джерелом для вивчення методів і стилю радянської пропаганди під час війни, залишилася поза увагою дослідників.

Джерельна база дисертації є достатньою для створення комплексного дослідження, всебічного наукового аналізу і реконструкції особливостей функціонування та змістовного наповнення часописів 1-го Українського фронту. Водночас застосування нового методологічного інструментарію до вивчення сукупності радянської періодики часів Другої світової війни дає можливість для нових інтерпретацій цього джерельного матеріалу.

– Причини, обставини та особливості формування 1-го Українського фронту були тим чинником, який визначав роботу його пресових видань.

Головною причиною трансформації наявних радянських військово-стратегічних формувань на українському театрі бойових дій було відображення стратегічного задуму радянського командування щодо подальшого перебігу подій на німецько-радянському фронті. Головною обставиною, яка супроводжувала формування 1-го Українського фронту, став повномасштабний наступ радянських військ на території України. Основною особливістю виступало комплектування військ за рахунок призову через «польові військкомати» до лав фронту контингенту з території України, що призвело до значної переваги українців над представниками інших національностей у складі цього військово-стратегічного формування.

Робота із мобілізованими велася, зокрема за допомогою преси, що передбачало формування чіткої системи періодики та залучення до її роботи фахівців.

– Газетний реєстр 1-го Українського фронту формувався у межах центральної системи військової преси СРСР з її набором стандартних рубрик, покликаних втілити у життя завдання радянської військово-патріотичної пропаганди. У зв'язку зі змінами на німецько-радянському театрі бойових дій, а

відповідно і в структурі РСЧА, певної сталої форми фронтова періодика набула лише до 1944 р. Водночас, кількість найменувань та тираж газет перебували в постійній динаміці, оскільки залежали від багатьох чинників: становища на фронті, кількості та специфіки військ, які входили до складу фронту; переформування та передачі певної частини до складу іншого фронту тощо.

Особливостями у роботі часописів 1-го Українського фронту було те, що в редакціях фронтової та армійських газет працювало багато відомих (на час війни або тих, які стали відомими у повоєнні роки) українських митців, членів Спілки письменників України та Спілки художників України, які як військові журналісти перебували на німецько-радянському театрі бойових дій; з огляду на національний склад цього військово-стратегічного формування, фронтові часописи виходили шістьма мовами (українська, російська, татарська, узбецька, казахська, башкирська) для представників найбільш чисельних національностей у складі фронту, а україномовний тираж преси на завершальному етапі війни переважав російськомовний.

– Висвітлення періодикою 1-го Українського фронту наступальних операцій Червоної армії на теренах України мало обмежений характер й проходило у прийнятому в радянській періодиці стандартному форматі. Він полягав у ретрансляції малоінформативних щоденних оперативних зведень Радінформбюро та Наказів Верховного Головнокомандувача, а також поданні художніх нарисів, які не несли у собі конкретики щодо ходу боїв. Притаманним радянській пропаганді було замовчування невдач Червоної армії, військових втрат, девіантної поведінки радянських бійців тощо.

Особливістю роботи газет виступало те, що зі вступом радянських військ на терени західноукраїнських земель змістове наповнення часописів 1-го Українського фронту визначала критика українського національно-визвольного руху та дивізії СС «Галичини», що виявлялася у збільшенні на шпальтах видань цього військово-стратегічного формування частки антинаціоналістичної пропаганди.

– Політичний курс стосовно національних питань в СРСР був спрямований на «створення єдиного радянського народу». Та в Україні він мав враховувати особливості місцевого менталітету. Тож, до радянської пропаганди було залучене українське питання – «радянське», яке певною частиною населення, а особливо на Західній Україні, не сприймалося як щось своє, підмінялося терміном «українське». Водночас українська історична та культурна спадщина за формою наділялася радянською сутністю, що проявлялося у вибірковості та заполітизованому трактуванні історичних подій, значних для України постатей тощо.

У роки німецько-радянської війни пропагування української історії та культури в тематиці видань 1-го Українського фронту додатково слугувало засобом більш швидкого досягнення поставлених військовим керівництвом перед радянськими бійцями завдань із вигнання нацистів з теренів УРСР, а також у справі контрпропаганди українському національно-визвольному руху.

– Під час воєнних кампаній на території Європи у 1944–1945 рр. у військових часописах з'явилися нові рубрики і тематичні сюжети, які мали стимулювати

радянських військовослужбовців до вдосконалення своїх професійних якостей та морально-етичного виховання, а також посилювався процес демонізації й дегуманізації німецького народу.

Для військових літераторів пріоритетним тепер стало створення нового образу – «воїна-визволителя Європи», а також масштабне конструювання ідеї «інтернаціонального братерства слов'янських народів». Публікації у пресі мали сприяти досягненню керівництвом СРСР своїх геополітичних цілей – контролю над країнами Європи. Тож на шпальтах радянських військових видань був введений цілий ряд нових рубрик, покликаних вирішити цю проблему.

– Відображення європейських воєнних кампаній 1-го Українського фронту на сторінках військових часописів носило стандартний набір інформації, який використовувався під час наступальних операцій Червоної армії на теренах СРСР, зокрема й України. Водночас, невизначеність міжнародного статусу окремих територій, зокрема західноукраїнських земель, Карпатської України, Східної Пруссії тощо, призводила до плутанини у зведеннях Радінформбюро під час ідентифікації та у правописі назв зайнятих радянськими військами населених пунктів Польщі, Чехії, Словаччини та Німеччини.

Стосовно висвітлення міжнародної ситуації, то основу радянської пропаганди на теренах Польщі становила потужна кампанія дискредитації лондонського емігрантського уряду та визнання світовою, й передусім польською громадськістю, створеного з польських комуністів та підконтрольного Москві, уряду Польщі, який би визнав приєднання до СРСР західнобілоруських та західноукраїнських земель.

На території Чехословаччини, коли постало питання про приєднання до Радянського Союзу Карпатської України, головними постулатами радянської пропаганди на шпальтах військових часописів стали пропагування братерства слов'янських народів, наголошення на ідентичності карпатських українців зі своїми братами з УРСР, а також поширення перевіреного у 1939–1940 рр. гасла щодо одвічного бажання українців об'єднатися в єдиній державі.

Висвітлюючи кампанію на теренах Німеччини, газетярі у своїх статтях поклали головну провину на Німеччину у розв'язанні Другої світової війни на Райх, замовчували співпрацю Радянського Союзу у 1939 р. з Третім райхом, підкреслено писали лише про Велику Вітчизняну як визвольну і справедливу війну, яку веде країна Рад. Також, за рахунок Німеччини, Й. Сталін мав намір вирішити територіальні суперечки, які існували між СРСР та сусідніми країнами. Усе це знайшло відображення у тотальній антинімецькій пропаганді, яка панувала на шпальтах військових видань на завершальному етапі німецько-радянської війни.

– Переосмислення подій Другої світової війни, так само як і засобів ідеологічного впливу з боку засобів масової інформації у часи воєнного лихоліття, по-перше дадуть можливість вітчизняній академічній історичній спільноті сформуванню «український» погляд на ту війну та подолати нав'язані радянські ідеологеми. По-друге, вивчення досвіду в методах і формах роботи радянських військових часописів дозволять вітчизняним військовим засобам масової інформації, які виступають локомотивом у протистоянні збройній агресії з боку інших країн та формують імідж армії і керівництва країни в умовах сучасних

збройних конфліктів, мати у своїх руках інструментарій для боротьби із пропагандою, заснованою на радянських традиціях.

Список опублікованих праць за темою дисертаційного дослідження

Статті у наукових фахових виданнях

1. Третяк В.Л. Радянсько-польські відносини крізь призму преси 1-го Українського фронту (1944–1945 рр.) / В.Л. Третяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 114–122.

2. Третяк В.Л. Причини та обставини формування 1-го Українського фронту / В.Л. Третяк // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал. – Вип. 2 (4) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». Ін-т історії України НАН України. – К., 2014. – С. 55–66.

3. Третяк В.Л. Військова преса СРСР періоду Другої світової війни: проблеми історіографії / В.Л. Третяк // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А. Смолій, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А., 2014–2015. – Вип. 8–9. – С. 28–31.

4. Третяк В.Л. Особливості видання часописів 1-го Українського фронту (1943–1945 рр.) / В.Л. Третяк // Архіви України. Науково-практичний журнал. Спеціальний випуск. До 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі. – К., 2015. – Випуск 3 (297): травень-червень. – С. 187–200.

5. Третяк В.Л. Военна кампанія радянських військ на території Чехословаччини та доля Карпатської України (на матеріалах преси 1-го Українського фронту) (1944–1945 рр.) / В.Л. Третяк // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – Вип. 2(8) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Ін-т історії України НАН України. – К., 2015. – С. 66–76.

6. Третяк В.Л. Кореспонденти часопису 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини». 1942–1945 рр. (на матеріалах фондової колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.») / В.Л. Третяк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип. 42. – С. 151–156.

Матеріали конференцій

7. Третяк В.Л. Становление и развитие советской армейской прессы в годы Великой Отечественной войны / В.Л. Третяк // Победа – одна на всех: материалы международной научно-практической конференции, Витебск, 24 апреля 2014 г. / Вит. гос. ун-т; редкол.: А.И. Жук и А.А. Коваленя (отв. ред.) [и др.] – Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2014. – С. 112–114.

8. Третяк В.Л. Висвітлення радянсько-польських відносин у 1944–1945 рр. на сторінках газети 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» / В.Л. Третяк // III Всеукраїнська науково-практична конференція «Історико-філософські

дослідження молодих учених» 25 квітня 2014 року. – Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, 2014. – Частина 1. – С. 95–98.

9. Третяк В.Л. Геополітичні зміни на території Карпатської України у 1938–1939 та 1944–1945 рр. мовою преси / В.Л.Третяк // Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної заочної конф., 5, 6 червня 2014 р. / Нац. військово-історичний муз. України. – К., 2014. – С. 332–334.

10. Третяк В.Л. «Польська кампанія» СРСР 1939 року у відображенні армійської преси / В.Л.Третяк // Актуальні проблеми всесвітньої історії: конфлікти як складова міжнародних відносин. Збірник наукових праць / За редакцією доктора історичних наук, професора А.І.Кудряченка; Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: Фенікс, 2014. – С. 182–189.

11. Третяк В.Л. Військово-патріотичне виховання особового складу Червоної армії в армійській пресі 1944–1945 рр. (на матеріалах періодики 1-го Українського фронту) / В.Л.Третяк // Аркасівські читання: Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 квітня 2015 р.). – Миколаїв: МНУ ім. В.О.Сухомлинського, 2015. – С. 253–255.

12. Третяк В.Л. Війська 1-го Українського фронту в боях за Україну (на матеріалах військової преси) / В.Л.Третяк // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А.Смолій, О.І.Гуржій, А.Г.Морозов та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А., 2015. – Вип. 10. –С. 57–60 (До 100-річчя з дня народження академіка Івана Олександровича Гуржія).

АНОТАЦІЇ

Третяк В.Л. Преса 1-го Українського фронту у роки Другої світової війни (1943–1945). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2016.

Дисертаційна робота присвячена особливостям функціонування мілітарних часописів 1-го Українського фронту у 1943–1945 рр. На основі широкого репрезентативного джерельного пласту, сучасних тенденцій процесу історичного пізнання, наукових методів вдалося виявити загальні й відмінні риси у політико-пропагандистській роботі видань 1-го Українського фронту та радянської військової преси загалом. Встановлені причини та передумови формування 1-го Українського фронту. Проаналізована нормативна база, яка забезпечувала діяльність радянської військової періодики. З'ясовано особливості функціонування видань цього військово-стратегічного формування. Уточнено кадровий склад редакцій фронтової та армійських газет. Комплексно досліджено особливості висвітлення воєнних операцій військ 1-го Українського фронту на теренах України, Польщі, Чехословаччини та Німеччини, а також комунікативний вплив часописів цього військово-стратегічного формування на особовий склад та місцеве населення країн Європи, на теренах яких вели кампанії війська фронту.

Ключові слова: Друга світова війна, Україна, 1-й Український фронт, військова преса, військові кореспонденти, пропаганда.

Третьяк В.Л. Пресса 1-го Украинского фронта в годы Второй мировой войны (1943–1945). – Рукопись.

Диссертация на соискание степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена особенностям функционирования военных изданий 1-го Украинского фронта в 1943–1945 гг. На основе широкого репрезентативного круга источников, современных тенденций процесса исторического познания, научных методов удалось выявить общие и отличительные особенности в политико-пропагандистской работе изданий 1-го Украинского фронта и советской военной прессы в целом. Установлены причины и предпосылки формирования 1-го Украинского фронта. Проанализирована нормативная база, которая обеспечивала деятельность советской военной периодики. Выявлены особенности функционирования изданий этого военно-стратегического формирования. Уточнен кадровый состав редакций фронтовой и армейских газет. Комплексно исследованы особенности освещения военных операций войск 1-го Украинского фронта на территории Украины, Польши, Чехословакии и Германии, а также коммуникативное воздействие изданий этого военно-стратегического формирования на личный состав и местное население стран Европы, на территории которых вели кампании войска фронта.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Украина, 1-й Украинский фронт, военная преса, военные корреспонденты, пропаганда.

Tretiak V.L. Press of the 1st Ukrainian front during the World War II (1943–1945) – Manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Science in History in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2016.

For the first time in the historical science an attempt of comprehensive research of functioning of the military press in the most complicated period of the World War II has been made in this thesis.

The dissertation is devoted to the peculiarities of functioning of military journals of the 1st Ukrainian front in 1943–1945. Basing on a wide range of sources and conceptual achievements of modern Historiography, modern trends of the process of historical knowledge, scientific methods, the dissertator has researched common and distinctive features in the political-seen work editions of the 1st Ukrainian front and the Soviet military press. Causes and prerequisites for the formation of the 1st Ukrainian front were installed. The normative base, which provided the activities of Soviet military periodicals was also analyzed. It features functioning editions of this military-strategic formation. The personnel revisions of mentioned front and army newspapers were also made. Features coverage of the military operations of the troops of the 1st Ukrainian front in Ukraine, Poland, Czechoslovakia and Germany, as well as communicative impact of journals of this

military-strategic formation on the personnel and the local population in the countries of Europe, in which there were campaign contributors were comprehensively researched.

In the thesis, for the first time in the practice of similar works on the history of the World War II, special attention was paid to the figures of war correspondents (journalists, photographers, artists), who previously left without attention of scientists, in particular, S. Borzunov, V. Dal's'ky, V. Ermilov, M. Heifetz, V. Briskin, etc. Before they were known only to a small audience of specialists, and their brief biographies were submitted only in special bibliographic references that they produced by the Union of writers of the USSR.

The comparative analysis of propaganda in Soviet military journals and periodical publications of the Ukrainian Insurgent Army and the SS "Galichina" Division is also important.

Furthermore, the author carries out the evaluation of the information and the reliability of the enclosure of the filling of the Soviet military publications.

Thanks to the thesis the base of information about personnel of the editorial boards of the military press of the 1st Ukrainian front, biographies of front-line correspondents – famous Ukrainian writers, artists, photographers, in particular, M. Sosyury, M. Stelmakh, S. Golovanivs'ky, Y. Balanivs'ky, V. Yudin, O. Ignatovich, etc. was deeped.

Statistics on the number of personnel and the loss of front troops during military campaigns on the territory of Ukraine and Eastern and Central Europe have been provided.

Thanks to dissertation the arguments in favor of the necessity of studying of the propagandas experience of the Soviet military publications with the goal of building a modern Ukrainian military journalism, as well as the conceptual framework for the comprehensive and unbiased researching of all pages of World War II, with the aim of creating its unified information model, which was based on national ideas, obtained its further development.

The practical value of the obtained research results is that: the basic provisions and materials of research can be used in the process of teaching the history of Ukraine, history of journalism, history of the World War II, in the preparation of summary proceedings, textbooks and educational-methodical manuals on history of Ukraine during the World War II.

Key words: World War II, Ukraine, the 1st Ukrainian front, military press, military correspondents, propaganda.